

Зараз-же по відчиненні Просвіти було засновано аматорський гурток, керовником якого обрано п. Семена Воробія, та хор під орудою п. Гриця Пушкарука. Для початку взялися виставити драму М. Кропивницького “Дай серцеві волю, заведе в неволю”.

Трудно собі уявити, скільки то треба було потратити енергії й часу на проби, які, не зважаючи на гризню, тяглися часом до 3 год. ночі, щоб підготувати аматорів як належить до виступу.

І чого тільки охота й добра воля не зможуть! Через місяць аматорів було як слід приготовлено й виставу, на бажання публіки, грали аж 2 рази.

Прибутку було 130 зл.

Заохочені добрим успіхом мовниківці виставили в червні ще “Невольника”, як у своєму селі, так і в інших.

Зо всіх вистав дістали чистого прибутку понад 400 зл.

За ці гроші придбали власні декорації, костюми, завісу, гарну бібліотеку (до 70 примірників) та інші необхідні речі.

А тепер готуються виставити “Хмару” – Суходольського.

Слід зазначити, що молоді аматори дуже здібні, свої ролі вчать з охотою й грають їх з захопленням, а тому користаються повагою серед публіки.

Бачучи добрі наслідки праці Просвіти та кооперативу, мовниківці задумали відчинити в себе ще й школу.

Відремонтували старий громадський будинок і звернулися до шкільного інспектора за дозволом, якого в скорому часі й отримали.

Тепер мовниківці збираються будуватв свій власний “Народній Дім”. Щастя вас, Боже!

П. Воробій

Українська Нива (Луцьк, 8 Листопад 1928) 3.

УДК 94 (477) “19”

Мирослава Філіпович

Політичні умови діяльності громадських організацій на Волині 1918-1939 рр.

В даній роботі аналізується суспільно-політична ситуація Польщі у міжвоєнний період ХХ століття, яка впливала на розвиток та становлення громадських організацій як у цілій тогочасній країні так і на Волині, зокрема. Особлива увага звертається на зміни в політиці держави.

Ключові слова: влада, політика, громадські організації, Польща, Волинь, національні меншини, криза.

M.Filipovich. Political conditions of NGO activity in Volyn in 1918-1939. This paper analyzes the socio-political situation of Poland in the interwar period of the twentieth century, which influenced the development and formation of civil society organizations both in the whole of the present-day Ukraine and in Volyn, in particular. Particular attention is drawn to changes in state policy.

Key words: government, politics, public organizations, Poland, Volyn, national minorities, crisis.

Постановка наукової проблеми та її значення. На тлі докорінних змін, які проходять у всіх сферах та галузях суспільного життя український громадський сектор також потребує конструктивних перетворень. Зважаючи на це в нагоді може стати досвід відновлення та становлення громадських організацій, які діяли в період між двома світовими війнами на території Волині.

Особливого значення у створенні національної моделі існування громадського сектору набуває вивчення історико-правової спадщини – яка унаочнює як досягнення, так і помилки, що було припущено в минулому, а також не потребує адаптації на ментальному рівні.

За цих умов тема, має не лише науково-пізнавальний характер, але й важливе практичне значення. Досвід громадської діяльності, проведених у Волинському регіоні у 20-30-х роках ХХ ст., може використовуватися як методична основа формування сучасних програм державного та регіонального рівнів.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідження суспільно-політичних аспектів розвитку Західної України в цілому та Волині зокрема, набули свого відображення у працях вітчизняних: Виткалова С., Гаврилюка О., Давидюк Р., Добровичинської В., Зуляка І., Кучерепи М., Марківської Л., Найдю Р., Пономаренко С., Раєвич Т., Савчук Б., Філіпович М. та ін. [1–12]. Не зважаючи на значну кількість робіт, обмаль саме історико-правових досліджень. Все зазначене

свідчить про те, що історико-правовий аналіз діяльності громадських організацій на Волині упродовж 20 – 30-х років ХХ століття залишається актуальним.

Формулювання мети та завдань статті. Глибоке та комплексне вивчення суспільних процесів, що відбувалися на західноукраїнських землях у міжвоєнний період дозволить їх краще зрозуміти та переосмислити.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. 20 лютого 1919 р. сейм (який став називатись Законодавчим) прийняв закон про тимчасову організацію влади – т.з. «малу конституцію». Пілсудському дозволялося і далі виконувати функції глави держави – до прийняття і набирання чинності конституції [Пілсудський був главою держави до 9 грудня 1922 р. – до вступу на посаду вибраного президента]. Вищим законодавчим органом проголошувався сейм. Встановлювалася відповідальність перед сеймом виконавчої влади – уряду і глави держави. Це означало формування основ парламентської системи.

17 березня 1921 р. була прийнята «березнева» конституція Польської республіки. Вона носила буржуазно-демократичний характер і започаткувала період парламентської демократії в Польщі (1921 – 1926 рр.). Найвищим державним і законодавчим органом влади проголошувалися Національні збори, що склалися з двох палат (Сейм і Сенат) і обиралися на 5 років. Повноваження сенату були обмеженими. Ключовим органом влади ставав сейм. Виконавча влада належала президентові і кабінету міністрів.

Уряд відповідав перед парламентом. Главою держави і головнокомандуючим ВС ставав президент республіки. Він обирався на 7 років, але його повноваження також були обмеженими. Конституція вводила загальне виборче право (з 21 року, окрім військових), систему місцевої самоврядності, проголосила широкі цивільні права і свободи. Католицька релігія виводилася на перше місце серед інших релігій. Національні меншини повинні були отримати культурно-національну автономію.

У виборах в Сейм в листопаді 1922 р. брали участь самі різні політичні сили, в т.ч. комуністи і блок національних меншин. Перемогу отримали правоцентристські партії (блок Християнський союз національної єдності, або «Хьена» – іронічна назва, що означає «гієна»). Було створено уряд на чолі с В. Вітосом. Уряди досить часто мінялися, але носили правоцентристський характер і формувалися на основі блокування «Хьени» з партією «Пяст». Першим президентом Польщі 9 грудня 1922 р. в 5-ом турі голосування за підтримки лівих і блоку національних меншин був вибраний Габріель Нарутовіч (Пілсудський відмовився висуватися, оскільки президент мав дуже вузькі повноваження). Незабаром (16 грудня) він був убитий (терористом-націоналістом), і другим президентом 20 грудня став Станіслав Войцеховський. Після обрання президента був ліквідований пост Тимчасового начальника держави, і Пілсудський змушений був піти у відставку.

Гостра економічна і соціальна криза привела до відставки уряду. У грудні 1923 р. президент призначив т.з. «позапарламентський кабінет». Його главою став економіст Владислав Грабський (до листопада 1925 р.). Проте стабілізація господарського життя була недовгою. Криза досягла піку в кінці 1925 – початку 1926 рр. Наростали соціальні і національні проблеми. На території «кресів» Польща проводила політику утиску прав національних меншин (полонізація, насадження католицизму, закриття національних шкіл і газет). Це викликало у відповідь національний підйом. Він виявився в зростанні стихійних виступів місцевого населення (аж до партизанської боротьби). З часом національний рух став набувати організованих форм. У Західній Україні стали діяти революційні організації «Громада» (1925 р.) і «Сельроб» (1926 р.). Як складові частини польської компартії була утворена КПЗУ.

Економічна і соціальна нестабільність, національні конфлікти ослабляли демократичні засади. Усе більш популярною робиться ідея встановлення «твердої влади». Таким чином, в середині 1920-х рр. в Польщі вибухнула криза парламентської системи.

В умовах економічної і політичної кризи 1925–1926 рр. до влади вирішив повернутися маршал Юзеф Пілсудський. Він завжди відкрито претендував на роль національного лідера, що стоїть над всіма партіями і парламентом.

У квітні 1926 р. міністри від ППС вийшли у відставку, спровокувавши урядову кризу. 12 травня 1926 р. вірні Пілсудському військові частини рушили на Варшаву, щоб повалити законний, але непопулярний в народі уряд. Населення Варшави підтримало Пілсудського. Проти нього не виступили навіть комуністи. 14 травня президент Войцеховський і уряд Вітоса пішли у відставку. Верховна влада в країні виявилася фактично в руках Пілсудського, проте він не став формально оголошувати себе диктатором.

31 травня 1926 р. його обирають президентом, тим самим узаконивши державний переворот. Але Пілсудський відмовився від поста президента, що не давав широких повноважень. По його рекомендації новим президентом був вибраний Ігнацій Мосьцицький [професор хімії Львівського політехнічного інституту; керував аж до 1.09.1939 р.]. Сам Пілсудський зайняв пости військового міністра, спеціально створений пост генерального інспектора озброєних сил, а 2 жовтня 1926 р. став і прем'єр-міністром. На будь-які посади призначалися лише віддані люди Пілсудському. Як генеральний інспектор Пілсудський не ніс відповідальності ні перед сеймом, ні перед президентом. Таким чином ключові важелі влади Пілсудський зосередив в своїх руках і утримуючи владу аж до своєї смерті в 1935 р.

З літа 1926 р. в Польщі затвердився авторитарний режим «санації», або «загального оздоровлення» держави. Цілями санації оголошувалися здешевлення держaparату, поліпшення положення народних мас і національних меншин, створення надпартійної і надкласової влади. Проголошувалося «наведення ладу», була оголошена боротьба з корупцією і зловживаннями владою.

Були обмежені багатопартійність і парламентаризм, розширені повноваження виконавчої влади. 2 серпня 1926 р. були прийняті поправки до конституції, так звана «серпнева новела». За рахунок урізування прав сейму розширювалися повноваження президента. Він міг розпускати обидві палати парламенту, видавати декрети, що мали силу закону, впливати на прийняття бюджету.

У березні 1928 р. повинні були відбутися нові парламентські вибори. Для здобуття опори в парламенті влади створили Безпартійний блок співпраці з урядом, що заявив про підтримку режиму (його кампанія фінансувалася з бюджетних коштів). Безпартійний блок отримав в народі прозвання «ББ». На виборах ББ не отримав більшості голосів, отримавши лише відносну перемогу (25% голосів). Пілсудський, розчарувавшись в підсумках виборів, демонстративно пішов у відставку з поста прем'єра. Уряд в 1929 р. почав роботу над проектом нової конституції, яка законодавчо закріпила б режим санації.

Більшість партій – центристські і ліві – склали опозицію уряду. Вони об'єдналися в блок «Центрольов». У цей блок входили багато відомих політиків, наприклад неодноразовий прем'єр С. Вітос. Літом 1930 р. «Центрольов» провів свій конгрес, на якому були висунуті гасла «захисту прав і свобод народу» і повернення до режиму парламентської демократії. Щоб розгромити опозицію, були арештовані найвпливовіші політики – члени «Центрольова» і поміщені у в'язницю в Брестській фортеці.

У серпні 1930 р. були розпущені обидві палати парламенту, в яких уряд не мав підтримки. У листопаді 1930 р. відбулися позачергові вибори, що отримали назву «Брестських виборів». Вони проходили в умовах розгрому опозиції і тиску на виборців. 47% голосів отримав ББ. Йому дісталися більшість місць в обох палатах парламенту (56% в сеймі).

У роки кризи відбулося посилення режиму. Держава здійснювала наступ на права і свободи громадян. Ліквідувалася свобода зборів. Всі громадські організації і профспілки попали під суворий контроль влади. Вони могли бути у будь-який момент заборонені. Державна адміністрація підпорядкувала собі систему місцевого самоврядування. Насаджувалася ідеологія «державного виховання». Утверджувалась теза, що вихід з будь-якої кризи досягається не соціальною і політичною боротьбою, а спільними зусиллями суспільства і держави. Тому обмежувалися можливості для проведення демонстрацій, вводився примусовий арбітраж при трудових конфліктах, заборонялися страйки на підприємствах військового призначення. Судова реформа 1932 р. скасувала незамінність суддів, підпорядковувала адвокатуру адміністративному апарату. Був прийнятий жорсткіший кримінальний кодекс. У 1934 р. створюється перший ізолятор (по суті – концтабір) для політичних ув'язнених в Березі Картузькій (Західна Білорусь). Була переглянута шкільна програма з метою посилення патріотичного виховання і пропаганди державних ідей.

23 квітня 1935 р. була прийнята нова конституція. Зберігалися республіканських лад, але сейм втратив реальне політичне значення. Розширив свої повноваження сенат. Всієї повноти влади фактично набував президент. Встановлювалася його відповідальність лише «перед Богом і історією», тобто він виводився з-під контролю будь-яких гілок влади. Президент отримував право призначати і звільняти всіх членів уряду, скликати і розпускати сейм, видавати декрети, що мали силу закону, командувати військом, керувати всією внутрішньою і зовнішньою політикою держави. Вибори президента позбавлялися демократичності. Його обирали спеціальні збори виборників (80 чоловік: 50 депутатів, 25 сенаторів, маршалки сейму і сенату, прем'єр, голова Верховного Суду і Генінспектор). Президента вибирали з 2 кандидатур, одну з яких називав колишній президент, іншу – збори виборників.

Ухвалений незабаром новий виборчий закон позбавив політичні партії права висувати кандидатів в депутати; це право переходило до виборчих комісій, що призначалися владою виборчим комісіям.

12 травня 1935 р. помер Пілсудський. Ця подія розглядалася як національна трагедія. Був оголошений 6-тижневий траур. Офіційно закріплювався авторитет Пілсудського як національного героя і творця держави. Режим санації продовжував зберігатися. Місце Пілсудського зайняв генерал Едвард Ридз-Смігли. Дещо активізувалася діяльність опозиції. Проте великого впливу на політичне життя вона не робила. Восени 1935 р. відбулися вибори в 5-й сейм Польської республіки. У виборах брала участь лише третя частина виборців. Бойкот виборам оголосили багато не лише лівих, але навіть правих партій. У результаті сейм складався з одних прибічників уряду, у ньому не було парламентських фракцій.

Комуністи за пропозицією Комінтерну стали проводити політику Народного фронту і організувати спільні дії з лівими партіями. Проте літом 1938 р. з помилкових звинувачення виконком Комінтерну прийняв рішення про розпуск ПКП (а разом з нею – КПЗБ і КПЗУ). Це дуже ослабило ліве крило опозиції.

В кінці 1930-х рр., з погіршенням зовнішньополітичної ситуації, в польському суспільстві намітилася тенденція до національної консолідації. Уряд робив заходи до створення громадської думки на підтримку режиму і формування масової соціальної бази. Суспільство було покликано об'єднатися довкола ідей санації для захисту польських інтересів і порятунку польської незалежності. В цілях національної оборони уряд звернувся до народу про відкладення убік всіх класових і політичних розбіжностей. Був розпущений ББ, замість нього створювався Табір національного об'єднання.

Проводилися масові патріотичні маніфестації і свята на честь пам'ятних дат польської історії [наприклад, 28 червня 1936 р. відбулося святкування 300-ої річниці легендарного захисту с. Новосели від навали кримських татар], проти реваншистських планів Німеччини на сході і за розширення польських кордонів. Так, всі основні політичні сили підтримали участь Польщі в поділі території Чехословаччини і анексію Тешинської області. У виборах в сейм в листопаді 1938 р. брали участь 2/3 виборці. Таким чином, бойкот 1935 р. не повторився. Це говорило про певний рівень підтримки режиму польським суспільством.

Першим Волинським воєводою у березні 1921 р. призначений був Станіслав Krzakowski. Одночасно з воєводською установою розпочинали роботу юстиція, казначейство, поліція. На практиці державна і самоврядна адміністрація насправді були одним цілим апаратом управління який підпорядковувався воєводі.

Хоча більше 80% мешканців воєводства було іншої ніж польська національності, адміністративний апарат складався фактично з поляків. Основним завданням яке намагалась реалізувати польська адміністрація була інтеграція просторів волинського воєводства у Другу Річ Посполиту. Метою по відношенню до українського населення було «запевнення осіб якщо не підтримка, то принаймні лояльності перед польською державою».

Масово виникаючі організації характеризувалися великою різноманітністю вимог, галузей, а також критеріїв (політичних, економічних, національних), приналежністю до визначених суспільних груп та ін. На початку 1920 років було зареєстровано близько 2000 різноманітних організацій, об'єднаних в 30 центральних управлінь.

Прихід до влади «санаційного» уряду знайшов свій відбиток і на громадському русі. Виникли організації продержавного характеру. В основу їх побудови було покладено територіальний принцип.

Слід відзначити, що режим санації в історіографії нерідко оцінювався як фашистський. Деякі межі суспільно-державного апарату фашистського (італійського) типа були насправді помітні: насадження корпоративних початків в суспільстві, централізоване управління економікою, підпорядкування державним інтересам всіх сфер суспільного життя, досить активна ідеологічна обробка громадян, обмеження їх прав і свобод.

Проте реальної фашизації режиму не сталося. Не склалася єдина масова політична партія санації. Не був змінений державний лад. Зберігалися атрибути республіканізму і парламентаризму – розділення (хоч і нерівноправне) влади, наявність парламенту, проведення виборів, існування багатопартійності і наявність політичної опозиції. Велике значення мав особистий чинник – авторитет Пілсудського. Після смерті Пілсудського режим став помітно слабшати. Таким чином, всі ці межі свідчать про авторитарний, а не фашистський характер режиму санації.

Захопивши край, польський режим від самого початку був націлений на те, щоб в недалекій історичній перспективі повністю сполонізувати його. В системі антиукраїнських заходів найбільша

роль відводилась наступу на українську школу, мову та культуру. Під загрозою ліквідації опинились громадські суспільно-політичні організації. Поляки зайняли практично всі посади в органах управління.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, не буде перебільшенням твердження, що практично не було такої сфери суспільного життя регіону, якої б не торкалася діяльність громадських організацій. Уроки пройденого історичного шляху корисні для розв'язання і сьогодні таких важливих проблем, як політична та економічна незалежність, захист соціальних інтересів, єдність і взаємопідтримка, активна участь у просвітницькому процесі і культурному житті держави.

Джерела та література

1. Виткалов С. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія / С. Виткалов. – Рівне : ПП ДМ, 2012. – 416 с.
2. Гаврилюк О. Діяльність «Просвіт» на Волині (1918-1933 рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і волинське зарубіжжя: Тези Міжнар. наук. конф. (Луцьк, 16-18 червня 1994 року). – Луцьк : МП «Медіа», 1994. – С. 153–156.
3. Давидюк Р. Особливості виникнення та діяльності Волинського Українського Об'єднання (1931-1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Р. Давидюк. – Львів, 1998. – 17 с.
4. Добровичська В. Інтелекція в культурному житті Західної Волині (1921-1939): дис. ... канд. іст. наук за спец. 07.00.01 – «Історія України» / В. Добровичська: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т народознавства НАН України. – Львів, 2006.
5. Зуляк І. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Зуляк. – Чернівці, 2006. — 32 с.
6. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк. – Луцьк, 2001. – 419 с.
7. Марківська Л. Українська інтелекція Волині між двома світовими війнами : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 // Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Л. Марківська. – Чернівці, 2003.
8. Найда Р. Просвітницько-виховна діяльність молодіжних товариств на Волині (1919–1939 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. Найда. – Київ, 2008.
9. Пономаренко С. Культурно-освітні організації Волині 1921–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. Пономаренко. – Луцьк, 2001. – 226 с.
10. Расвич Т. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 роки): Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. Расвич. – Чернівці, 2006. – 20 с.
11. Савчук Б. Волинська «Просвіта»: монографія / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 148 с.
12. Філіпович М. Луцька «Просвіта» (1918–1935 роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. Філіпович. – Луцьк, 2002. – 224 с.

УДК 94(477.82):061.2:008:37

Людмила Стрільчук

Переслідування «Просвіти» польською владою на Волині у міжвоєнний період

У статті проаналізовано причини переслідування товариств «Просвіти» на Волині польською владою у міжвоєнний період. Охарактеризовано політичну ситуацію, що склалася на землях Західної України після завершення Першої світової війни, особливості утвердження на цих територіях польської влади та її національну політику. Висвітлено нереалізовані можливості «Просвіт» на Волині та з'ясовано стосунки між національно-культурною організацією українців і польською державною адміністрацією в період воєводства Генріха Юзевського.

Ключові слова: Волинь, товариство «Просвіта», українське шкільництво, культура, польська влада, Друга Річ Посполита, національна політика, репресії, міжвоєнні десятиліття.

Strelchuk L. Persecution of the Enlightenment by the Polish authorities in Volyn in the interwar period.

The article analyzes the reasons for persecution of the "Enlightenment" societies in Volyn by the Polish authorities during the interwar period. The political situation on the lands of Western Ukraine after the end of the First World War, the peculiarities of the consolidation of the Polish authorities on this territory and its national policy was characterized. Illuminated unrealized opportunities of "Prosvit" in Volyn and clarified the relationship between the national-cultural organization of Ukrainians and the Polish state administration during the period of the Voivodeship of Henry Yuzevsky.

Key words: Volyn, Prosvita Society, Ukrainian Schooling, Culture, Polish Government, Second Polish Commonwealth, national policy, repression, interwar decades.